

**Ahmet Muhtar Ömer ve “İlmu’ d-delale” Adlı Eserinin Modern Arap
Anlambilimindeki Yeri**

Ahmed Muhtar Omar and the Place of His Work "İlmu' d-dalâle"
in Modern Arabic Semantics

Mansur TEYFUR

Dr. Öğr. Üyesi Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Dr. Lecturer, Kutahya Dumlupınar University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Arabic Language and Eloquence
mansur.teyfur@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3225-9792

DOI: 10.47424/tasavvur.1169547

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 01 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 28 Ekim / October 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Teyfur, Mansur. "Ahmet Muhtar Ömer ve “İlmu’ d-delale” Adlı Eserinin Modern Arap Anlambilimindeki Yeri". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8 / 2 (Aralık 2022): 1189-1224. <https://doi.org/10.47424/10.47424/tasavvur.1169547>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Lafız-anlam ilişkisi, Aristo ve Platon gibi eski Yunan filozofları ve Hintli dilcilerin tartışmalı konularından biri olduğu bilinmektedir. Hatta bu konu, günümüze kadar tarifi ve kapsamı ile birlikte tartışılmaya, üzerinde görüş belirtilmeye devam etmiştir. Konuya Arap dili özelinde baktığımızda, Arapçanın lafızları ve anlamlarıyla zengin bir dil olarak karşımıza çıktığını görürüz. Ayrıca köklü bir dil olan Arapçanın tarihi süreç içerisinde geçirmiş olduğu değişim ve gelişimleri, lafızlarındaki anlam değişikliğini de beraberinde getirmiştir. Böylece, sarf, nahiv ve belagat gibi birçok dilbilim dalını bünyesinde barındıran Arap dilinin lafız-anlam ilişkisi üzerinde duran anlambilimle de iç içe olduğunu söyleyebiliriz. Anlambilim, her ne kadar yeni bir dilbilim dalı olarak ortaya çıkmış olsa bile, özellikle Arap dünyasında birçok klasik kaynaklarda ve farklı bilim dallarında günümüzdeki anlambilim konularının birçoğu ele alınmıştır. Bu çalışmada, genel olarak anlambilim özel olarak ta Arap anlambiliminin bir bilim olarak ortaya çıkışına, kapsamına, tarifine ve diğer dillerle olan ilişkilerine yer verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, çalışmanın temel konusunu ihtiva eden modern Arap dünyasında büyük emek vermiş Ahmet Muhtar Ömer'in (1933-2003) hayatını adanmış olduğu Arapça alanındaki çalışmalarına ve bu alandaki katkılarına temas edilmiştir. Bunun yanı sıra, anlambilimle ilgili neredeyse tüm konuların yer aldığı "İlmu'd-delâle" adlı kitabının genel muhtevasına ve içerdiği önemli konu ve görüşlere de değinilmiştir. Eserin içerisindeki önemli konular verilmeye çalışılırken özellikle Ahmet Muhtar Ömer'in öne çıkan görüş ve açıklamalarından da bahsedilmiştir. Çalışmada, genel olarak anlambilim ve Arap anlambilimi ile ilgili geçmişten günümüze kadar kaleme alınmış öne çıkan eserlerden yararlanılmıştır. Özellikle Ahmet Muhtar'ın hayatı ve ilmi kişiliği, çağdaş dönemde yazılmış birkaç eser esas alınarak takdim edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Arapça, Lafız-Anlam, Arap anlambilimi, Ahmet Muhtar Ömer, Ilmu'd-delâle.

Abstract

It is known that the relationship between word and meaning is one of the most controversial topics of ancient Greek philosophers such as Aristotle, Plato and Indian linguists. In fact, this issue has continued to be discussed with

its definition and scope, and opinions about it have been expressed until today. When we review the subject in the Arabic language, we see that Arabic is a rich language with its words and meanings. Also, changes and developments in Arabic, which is a deep-rooted language, has undergone in the historical process have brought changes of meaning in its words. Thus, it can be said that the Arabic language, that includes many branches of linguistics such as morphology, syntax and rhetoric, is also interrelated with semantics, what focuses on the relationship between word and meaning. Although semantics has emerged as a new branch of linguistics, many of today's semantic issues have been discussed in many classical sources and different disciplines, especially in the Arab world. In this study, semantics in general and the emergence of Arabic semantics as a science, its scope, description and its relations with other languages have been investigated. In addition, the works of Ahmed Muhtar Omar (1933-2003) who made great effort especially in the field of Arabic language and the modern Arab world, in the domain of Arabic and his contributions to this field, those include the main issue of this study, have been addressed. The general content of his book "*Ilmu'd-dalâla*", which includes almost all the topics related to semantics, and the important issues and views those it contains are also mentioned. Besides, presenting important issues in the work, especially Ahmed Muhtar Omar's prominent views and explanations are also mentioned. In the study, prominent works about semantics and Arabic semantics, written from the past to the present, were used. In particular, the life and scientific personality of Ahmed Muhtar has been tried to be presented on the basis of a few works written in the contemporary period.

Keywords: Arabic, Word-Meaning, Arabic semantics, Ahmed, Muhtar Omar, *Ilmu'd-dalala*.

1. Ahmet Muhtar Ömer'in Hayatı

Modern Arap dünyasında dilbilimi ve sözlükbilimi alanındaki çalışmalarıyla öne çıkan Ahmet Muhtar Ömer, 17 Mart 1933 yılında Kahire'de doğmuştur. Babası Abdülhamit Ömer Mubarek, Milli Eğitim Bakanlığında çalışmıştır. Kaynaklar, Ahmet Muhtar Ömer'in babasına Arap dili gramerine ve nahiv usulüne olan vukûfiyetinden ötürü "Temyîz Mahkemesinin Sibeveyhi" lakabı

verildiğini zikretmektedir. Annesinin adı ise Nebeviyye Ahmet Mubarek'tir. Ahmet Muhtar'ın hem babası hem de annesi Mubarek ailesine mensuptur.¹ Babasının Arapçaya olan ilgisi ve dili düzgün kullanabilme becerisi kendisine de sirayet etmiştir. O, lise eğitimini Ezher'de tamamlamıştır. Henüz lise çağundayken bile dergi ve gazetelerdeki dil hatalarını düzeltmeye çalışmış ve düzeltilmesi konusunda ilgili mercilere mektuplar göndermiştir.²

Ahmet Muhtar, lisans eğitimini, 1958 yılında Kahire Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesinde üstün başarı göstererek ikincilikle tamamlamıştır. Ardından 1963 yılında aynı Fakülte'de hocası İbrahim Enîs'in danışmanlığında, "Dilbilimci Farâbî ve Dîvânü'l-edeb Adlı Sözlüğünün İncelenmesi" konulu teziyle Dilbilim alanındaki Yüksek Lisans eğitimini bitirmiştir. Hatta kendisi tezin konusuyla ilgili hocasına atfen şöyle bir ifade kullanmıştır: "Yüksek Lisans tezim için hocam İbrahim Enis, bana Farâbî ve Dîvânını çalışabileceğimi önerdi ben de tezim için konu başlığı olarak onu seçtim". Aynı yıl, Hayâtun-nufûs İsmail Enver adındaki bir hanım efendiyle evliliğini gerçekleştirmiştir. Bu evliliklerinden dünyaya gelen Hâlit ve Hâle adında iki çocuğa sahip olmuşlardır. Daha sonrasında eğitimine yurtdışında devam etmek amacıyla İngiltere'ye gitmiş ve orada 1967 yılında Kembriç Üniversitesi Dilbilim alanında Doktora derecesini almıştır. Eğitim hayatını bu şekilde kesintisiz sürdüren ve çalışmanın devamında da ilmi kişiliğinden bahsedeceğimiz dilbilimci Ahmet Muhtar Ömer, 4 Nisan 2003 tarihinde vefat etmiştir. Kahire'deki Arap Dil Kurumu üyesi Mustafa Hicâzî, onun anısına bir tören düzenlemiştir.³

2. Ahmet Muhtar Ömer'in İlmi Kişiliği

Ahmet Muhtar'ın kısaca hayatından bahsederken de görüldüğü üzere onun hayatının neredeyse tamamı eğitim-öğretimle meşgul olmakla geçmiştir.

¹ Sâlim Halil Abdu'l-Hâdî el-Aktaş, *Cuhûdu Ahmet Muhtar Ömer el-Luğaviyye*, (Ürdün: el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, 2007), 5; Abdulazîz es-Serî - Mâcid el-Hekvâtî, *Âşîku'l-luğati'l-'Arabiyye*, (Kuveyt: Müessesetu Câizeti Abdilazîz Suûd el-Bâbtîn li'l-İbdâi's-Şi'riyyi, 2004), 5; Halil Uysal, *Ahmet Muhtar Ömer'in Arap Sözlükbilimindeki Yeri*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 6.

² el-Aktaş, *Cuhûdu Ahmet Muhtar*, 5.

³ es-Serî, *Âşîku'l-luğa*, 5; el-Aktaş, *Cuhûdu Ahmet Muhtar*, 5, 6, 8; Uysal, *Ahmet Muhtar Ömer*, 6, 7, 10.

Onun akademik kariyeri ve icra ettiği görevlerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- 1960 yılından 1968 yılına kadar Kahire Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesinde araştırma görevliliği ve ardından öğretim görevliliği yapmıştır.

- 1968-1973 yılları arasında, Trablus'ta Eğitim Fakültesinde Dr. Öğretim Üyesi olarak çalışmıştır.

- 1973-1977 yılları arasında, Kuveyt Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Doçent olarak öğretim üyeliği görevini yapmıştır.

- Yine 1977-1983 yılları arasında, Kuveyt Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Profesör olarak öğretim üyeliği görevini yapmıştır.

- Ardından 1983-1998 yılları arasında, Yükseköğretimini gördüğü Kahire Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesinde Profesör unvanıyla çalışmaya devam etmiştir.

Ahmet Muhtar'ın hoca olarak görev yapmasının yanı sıra 1995-1998 yılları arasında Kahire Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesinde Yüksek Lisans Araştırmaları yöneticiliğini de üstlenmiştir. Daha sonrasında ise 1998 yılından ömrünün sonuna kadar aynı Fakültenin Dilbilim ve Sâmi ve Doğu Dilleri Bölümlerinde hocalık görevini devam ettirmiştir. Ayrıca o, Kahire ve Ayn-ı Şems Üniversitelerinde çok sayıda Yüksek Lisans ve Doktora tezlerine danışmanlık yapmıştır. O, yürüttüğü bu görevler dışında Kuveyt Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde iki yıl dekanlık ve beş yıl da aynı Fakültenin Dilbilim Bölüm başkanlık görevlerini de yapmıştır. İlmî çalışma ve ilerlemesinin bu kadarıyla da yetinmeyen Ahmet Muhtar, birçok ülkede çok sayıda kurum, kuruluş ve komisyonlara üye olmuş ve rehberlik görevini yerine getirmiştir. Onun akademik hayatı boyunca kırk civarında bilimsel toplantı ve kurultaya katıldığı zikredilmektedir.⁴

Ahmet Muhtar Ömer'in birçok kurum ve kuruluşlara üye olduğu daha önce belirtilmişti. Fakat burada değinmemiz gereken en önemli konu ise, onun 1998-1999 yılları arasında 65. oturumunda dil ve edebiyat alanındaki

⁴ es-Serî', *Âşıku'l-luğa*, 5, 7; Uysal, *Ahmet Muhtar Ömer*, s. 8, 9; el-Aktaş, *Cuhûdu Ahmet Muhtar*, 8, 9.

meşhur âlimler tarafından Kahire'deki Arap Dil Kurumuna (Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye) üye seçilmesidir. Aslında onun bu üyeliği, araştırma ve tahkik çalışmalarıyla meşhur olan Mahmut Muhammed Şakir'in (ö. 1997) yerine olmuştur. O, bu durumu şöyle ifade etmiştir: "merhum büyük Mahmut Muhammed Şakir'in yerine üye seçilerek, yerin ve göklerin kabul etmek istemediği ağır bir emaneti üstlenmiş oldum." O, bu kurumda da dil ile ilgili çalışmalarına devam ederek birçok konuda katkısı olmuştur.⁵ Ayrıca, dilbilim alanındaki yapmış olduğu hizmet ve başarılarından ötürü kendisine birçok ödül takdim edilmiştir.⁶

Ahmet Muhtar Ömer'in ilmi kişiliğini gösteren en önemli çalışmalardan birisi de hayatı boyunca araştırıp inceleyerek yazdığı değerli eserleridir. O, Arap dili ve ilimleri ile ilgili çok çaba harcamıştır. Öyle ki, dilbilimle ilgili neredeyse tüm konuları detaylı bir şekilde ele almaya çalışmıştır. Bundan ötürüdür ki, o, sözlük, semantik (anlambilim), nahiv, dilin tashihi, sarf ve ses bilimi ve Kur'an çalışmaları gibi alanlardan kırka yakın tahkik, tercüme ve eser ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, çok sayıda makale ve araştırmaları da bulunmaktadır. Ahmet Muhtar'ın ilmi kişiliğini orta koyan eserlerini, şu şekilde iki kategoride ele almak mümkündür:

a. Kitapları:

1. "Medhal ilâ ilmi'l-luğa", Kahire 1968.
2. "Târîhu'l-luğati'l-Arabiyye fi Mısır", Kahire 1970.
3. "en-Neşâtu's-sekâfiyyu fi Lîbyâ mine'l-fethi'l-İslâmî hattâ bidâyeti'l-asri't Türkî", Libya Üniversitesi 1971.
4. "el-Bahsu'l-luğavî inde'l-Arab", Kahire 1971.
5. "el-Bahsu'l-luğavî inde'l-Hunûd", Beyrut 1972.
6. "Ususu ilmi'l-luğa", (İngilizce 'den tercüme), Kahire 1973.
7. "Min kadâya'l-luğa ve'n-nahv", Kahire 1974.

⁵ el-Aktaş, "Menheciyyetü Duktür Ahmet Muhtar", *Dirâsâtu'l-ulûmu'l-insâniyyeti ve'l-ictimâiyye* 43/3, (2016), 1536.

⁶ Uysal, Ahmet Muhtar Ömer, 9; es-Serî, Âşuku'l-luğa, 5; el-Aktaş, *Cuhûdu Ahmet Muhtar*, 9.

8. "*Dîvânu'l-edeb li'l-Fârâbi*", (Tahkik ve İnceleme), Kahire 1974.
9. "*el-Münecced fi'l-luğa li kurâ*", (Ortak tahkik çalışması), Kahire 1976.
10. "*Dirâsetu's-savti'l-luğavî*", Kahire 1976.
11. "*el-'Arabiyyetu's-sahîha*", Kahire 1981.
12. "*el-Luğa ve'l-Levn*", Kuveyt 1982.
13. "*İlmu'd-delâle*", Kuveyt 1982.
14. "*Mu'cemu'l-kirâati'l-kur'âniyye*", (Ortak yazar), Kuveyt 1982.
15. "*en-Nahvu'l-esâsi*", (Ortak yazar), Kuveyt 1984.
16. "*el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-esâsi*", (Ortak çalışma), Bilim, Kültür ve Eğitim Arapça Kuruluşu 1989.
17. "*Ahtâu'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra inde'l-kuttâb ve'l-izâiyyîn*", Kahire 1991.
18. "*Medhalu kâmûsi'l-kur'âni'l-kerîm*", (Kitabın editörü ve ortak yazarı), Kuveyt 1992.
19. "*el-Muvaddah fi't-tecvîd li Abdi'l-Vahhâbi'l-Kurtubî*", (Tahkik çalışması), Amman 1992.
20. "*Târîhu'l-luğati'l-'Arabiyye fi Mısr ve'l-Mağribi'l-Ednâ*", Kahire 1992.
21. "*Luğatu'l-kur'ân*", Kuveyt 1993.
22. "*Meâcimu'l-ebniye fi'l-luğati'l-'Arabiyye*", Kahire 1995.
23. "*Mu'cemu'l-bâbtîn li'ş-şuarâi'l-Arabi'l-muâsirîn*", (Editörlük), el-Mektebetü'ş-şâmile, 1995.
24. "*el-Luğa ve ihtilâfu'l-cinseyn*", Kahire 1996.
25. "*et-Tedribâtu'l-luğaviyye ve'l-kavâidu'n-nahviyye*", (Ortak yazar), Kuveyt 1996.
26. "*Esmâu'llâhi'l-husnâ*", (Morfolojik ve semantik çalışma), Kahire 1997.
27. "*Tâcu'l-arûs li'z-Zebîdî*", (30 ciltlik tahkik çalışması), Kuveyt 1998.

28. "*Sinâ'atu'l-mu'cemu'l-hadîs*", Kahire 1998.

29. "*en-Nemûzecu't-tedrîbiyyu li mu'cemi'l-bâbtîn li şuarâi'l-Arabiyye fi'l-karneyni't-tâsia' aşara ve'l-işrîn*", (Editör ve ortak yazar), 1998.

30. "*el-Meknezu'l-kebîr*", (Alanlar, eşanlamlılar ve zıt anlamlılar üzerine kapsamlı bir sözlük çalışması), Kahire 2000.

31. "*Dirâsât luğaviyye fi'l-kur'âni'l-kerîm ve kirââtih*", Kahire 2001.

32. "*Ene ve'l-luğa ve'l-mecma*", Kahire 2002.

33. "*el-Mu'cemu'l-mevsû li elfâzi'l-kur'âni'l-kerîm ve kirââtih*", Kahire 2002.

34. "*el-İştirâk ve't-tezâdd fi'l-kur'âni'l-kerîm*", (Analitik çalışma), Kahire 2003.

35. "*Mu'cemu elfâzi'l-hadâra fi'l-kur'âni'l-kerîm*", (Basım yılı bulunamadı), Kuveyt.

36. "*Mu'cemu's-savâbi'l-luğavî*", Kahire 2008. (Vefatından sonra yayınlanmıştır.)

37. "*Mu'cemu'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-muâsıra*", Kahire 2008. (Vefatından sonra yayınlanmıştır.)

b. Bazı makaleleri:

Ahmet Muhtar Ömer'in elliyi aşkın bilimsel makale ve araştırması bulunmaktadır. Burada örnek teşkil etmesi açısından dilbilimle ilgili bazı makaleleri verilecektir:

1. "*Siyağ uhrâ li'l-mubâlağa*", Ezher Dergisi, 1383/1963.

2. "*Min ğarâibi'l-mustalahâti'n-nahviyye*", Ezher Dergisi, 1390/1970.

3. "*Mine't-turâsi'l-luğavî*", Arap Dili Akademisi Dergisi, Kahire 1968.

4. "*Ebu'l-Alâ el-Maarrî ve'n-nahv*", Libya Üniversitesi Öğretmenlik Fakültesi Dergisi, 1972.

5. "*Hel nesteslimu li duâti'l-âmmiyye*", Beyan Dergisi, Kuveyt 1974.

6. “Medresetu Barâğ el-luğaviyye”, Kuveyt Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1977.

7. “Nazariyyetu'l-hukûli'd-delâlî ve istihdâmâtihâ el-mu'cemiyye”, Kuveyt Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1977.

8. “Anâsîru Yûnânîyye fi't-tefkîri'l-luğaviyyi'l-Arabî”, Kuveyt Üniversitesi el-Hasâd Dergisi, 1981.

9. “Cuhûdu İbn Sînâ fi'l-luğa ve'l-esvât”, İslam Kültürü ve Bilimsel Araştırma Dergisi, S. 5, Mekketu'l-Mukerreme 1982.

10. “Ahmet Fâris eş-Şedyâk vâdiu'l-menheciyyeti'l-Hadîse li'l-mu'cemi'l-Arabî”, Kahire Arap Dili Akademisi Dergisi, C. 55, Kasım 1984.

11. “el-İttisâlu'l-luğavî an tarîki'l-cild”, el-Arabî Dergisi, Ağustos 1988.

12. “el-Mustalahu'l-elsunî ve zabtu'l-menheciyye”, Âlemu'l-Fikr Dergisi, Aralık 1989.⁷

Ahmet Muhtar'ın eserlerine ve araştırmalarına bakıldığında onun ne kadar üretken bir akademisyen olduğu aşikârdır. O, sadece bir alanla yetinmemiş Kur'ân ve İslam'a hizmet olarak gördüğü Arapçayı ve Arapçadaki eksik gördüğü konuları çok yönlü araştırmaya tabi tutmuş ve çok sayıda eser vermiştir. Ayrıca onun genel olarak Tahkik, sözlük, dil eğitimi ve felsefesi ve anlambilim (semantik) gibi konulara daha çok yoğunlaştığını vurgulamak gerekir.

Ahmet Muhtar'ın geride bıraktığı ilmî eserlerini ve Arapçaya olan sevdasını günümüz dil araştırmacılarına göstermek için Arap dünyasında onunla ilgili birkaç çalışma ele alınmıştır. Makalemizde de yararlandığımız bu en önemli çalışmalardan bazıları şunlardır:

1. Abdülazîz es-Serî ve Mâcid el-Hekvâtî, *Âşîku'l-luğati'l-'Arabiyye*, (Kuveyt 2004).

2. Sâlim Halîl Abdu'l-Hâdî el-Aktaş, *Cuhûdu Ahmet Muhtar Ömer el-luğaviyye*, (Ürdün 2007).

⁷ es-Serî, *Âşîku'l-luğa*, 11-17; el-Aktaş, *Cuhûdu Ahmet Muhtar*, 10-13; Uysal, *Ahmet Muhtar*, 10, 11, 14, 17, 23, 25.

3. er-Rûmî, Nûriye ve diğerleri, *Fakîdu'l-luğati'l-'Arabîyyeti'l-âlimu'r-Râidu'l-ustâzu'd-duktûr Ahmed Muhtâr Ömer*, (Kuveyt 2008).

4. Tâmir Sa'd el-Ğazzâvî, *Cuhûdu'd-duktûr Ahmet Muhtar Ömer el-mu'cemiyye*, (Kâhire 2015).

5. Suriya Çağbûb, "el-Cuhûdu'l-mu'cemiyye li'd-Duktûr Ahmed Muhtâr Ömer", *Mecelletu işkâliyyât fi'l-luğa ve'l-edeb* 8, (Aralık, 2015).

6. Sâlim Halîl Abdu'l-Hâdî el-Aktaş, "Menheciyyetü Duktûr Ahmet Muhtar Ömer fi tashihi lugati'l-İ'lâmiyyîne ve'l-Müsakkafîne", *Dirâsâtü'l-ulûmu'l-insâniyyeti ve'l-ictimâiyye* 43/3, (2016).

3. Genel olarak Anlambilim ve Arap Anlambilimi

Anlambilim konusu, klasik dönemlerden beri dilbilim alanında ele alınmış eserler içerisinde dağınık da olsa incelenmiş ve üzerinde görüşler beyan edilmiştir. Şöyle ki, kadim tarihte, günümüzde aklımıza gelebilecek bazı anlambilim konuları üzerinde fikir yürütülmüştür. Örneğin herhangi bir nesne ile onun dildeki karşılığı ve ismi ile arasındaki bağlantısının var olup olmaması daha M.Ö. 4. Yüzyılda Hindistan'da Yaska tarafından ve yine aynı yüzyılda Eski Yunan'da Platon'un (m.ö. 427 - 347) *Kratylos* adlı kitabında ele alındığı zikredilmektedir.

Eski Hintli bilginler, lafız ve anlam arasındaki ilişki konusunda birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Bazıları, lafızla anlamın aynı şey olduğunu ve ikisini birbirinden ayırmanın doğru olmadığını savunmuşlardır. Bazıları da lafızla anlam arasındaki ilişkinin zorunlu bir bağ olduğunu ifade etmişler. Ayrıca, lafızla anlam arasındaki ilişkinin sonradan ortaya çıkmış ilahi bir iradenin sonucu olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Yunanlı filozof Platon, lafızla anlam arasındaki ilişkinin doğal olduğunu ve ilk olarak bu ilişkinin anlaşılması kolay, fakat sonrasında kelimelerin göstermiş olduğu değişikliği sebebiyle zor olduğunu söylemiştir. Aristoteles de, ses ve anlam arasındaki ilişkiyi şöyle yorumlar; "anlam, kişinin zihnindeki düşünceyle örtüşür". O, lafızla anlamı şöyle üçlü sıralamaya tabi tutarak anlatmıştır:

- Dış dünya ile ilgili şeyler,
- Tasavvurlar ve anlamlar,

- Sesler, işaretler ve kelimeler.⁸

Anlambilimin doğrudan ilim dalı olarak ele alınması ise, yaklaşık olarak 19. Yüzyılın ikinci yarısına tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Alman asıllı dilbilimci Christian Karl Reisig (ö. 1829), 1826-1827 yıllarında kaleme aldığı “*Latin Dil Bilimi Üzerine Dersler*” adlı eserinde anlamla ilgili sorun ve konulara *Semasiologie* başlığı altında detaylı bir şekilde yer vermiştir. Ardından onun ele aldığı anlam konularını, 70 yıl sonra Fransız asıllı dilbilim insanı Michel Bréal (ö. 1915), *sémantique* kavramıyla temellendirerek dilde yeni bir çalışma alanının ortaya çıkmasını başlatmıştır. Böylece o, modern dönemde anlambilimin temellerini atan ilk dilci olmuştur. Kadim Yunan’dan Michel Bréal’e kadar, hatta ondan sonraki dönemlerde de anlamla ilgili konular artzamanlı metotla incelenmiş ve anlam değişimleri üzerinde daha fazla durulmuştur. Michel Bréal, “*Essai de sémantique*” adlı eserinde (1897) anlam konusuna, onun biçimle ve sözdizimiyle olan bağlantısını ele alarak geniş bir şekilde değinmiş; anlamların oluşumu, eş anlamlılık, anlam değişimleri gibi konulara yer vermiştir. Michel Bréal, anlambilimle biçimbilimi birlikte ele aldığı bu eserini üç kısma ayırmıştır: “dilini düşünsel kuralları”, “lafızların anlamları nasıl oluşmuştur?” ve “söz dizimi nasıl meydana gelmiştir?”⁹

Bréal’den sonra anlamla ilgili çalışmaların sayısı artmaya başlamıştır. Ondan sonraki dönemlerde anlambilimle ilgili ele alınmış en etkili bir eser de, Charles Kay Ogden (1889-1957) ve Ivor Armstrong Richards (1893-1979) tara-

⁸ Doğan Aksan, *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçe Anlambilimi)*, (Ankara: Engin Yayınevi, 2006), 16; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1990), 3/140; Ahmed Muhtâr Ömer, *İlmu’d-delâle*, (Kahire: Âlemü’l-Kutub, 1998), 18, 19.

⁹ Aksan, *Anlambilim*, 17, 18; Fâyiz ed-Dâye, *İlmu’d-delâleti’l-Arabiyyu: en-nazariyye ve’t-tatbîk*, (Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Mu’âsir, 1996), 6; Abdulkерim Seber, “Semantik-Delalet Kavramlarının Mukayesesi ve Anlam bilim Kavramının Muhtevasının Tespiti” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2, (2013), 100; Mehmet Hazar, “Türkiye Türkçesindeki Anlambilimi Bibliyografyası” *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2/1, (2013), 138; Muhammed Mücahit Asutay, *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasâis’teki Temelleri*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 22; Mansur Teyfur, *Ebû Hâtîm er-Râzî ve Kitâbu’z-Zîne Adlı Eserinin Arap Anlambilimindeki Yeri*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 3.

findan kaleme alınan *The Meaning of Meaning* adlı kitabıdır. Hatta 1923 yılında yayınlanan bu kitabın anlambilim alanında, Bréal'in eserinden daha fazla rağbet gördüğü zikredilir.¹⁰ Bunun yanı sıra İngiliz dilbilimci John Lyons'un (ö. 2020) *Semantics* adlı eserinin de anlambilim alanındaki yeri önemlidir. John Lyons, bu alanın kavramlarını belirlemiş ve birbirine benzer terimlerin içerdiği anlamların inceliklerini açık bir şekilde ortaya koymuştur.¹¹

Kavram olarak Anlambilimini karşılamak için bazı kelimeler kullanılmıştır. Genellikle yaygın olarak kullanılan İngilizce kökenli "*Semantics*" kavramı bu kelimelerin başında gelmektedir. Aslında Yunanca bir sözcük olan *semantikos*, daha sonra dil kitaplarında İngilizcedeki *semantics* şeklini almıştır. Kelimenin Yunancadaki kökünde ise, işaret ve gösterge anlamı bulunmaktadır. Modern Arap dünyasında ise, Anlambilimi ifade etmek için "*İlmü'd-delâle*" (علم الدلالة) kavramı tercih edilmiştir. Anlambilimin genel bir tanımı hakkında ise çoğu dilbilimci, "*anlamı inceleyen ilim*", "*anlam teorisini inceleyen dilbilim dalı*" veya "*anlamın oluşabilmesi için göstergede bulunması gerekli şartları inceleyen dilbilim dalı*" gibi tanımlar yapmışlardır.¹² Bloomfield (ö. 1949) ise, anlamın tanımını şöyle ifade etmektedir: "*Konuşan kişinin içinde bulunduğu durum ve bu durumun uyarıcı etkisiyle dinleyen kişinin ortaya koyduğu davranıştır*".¹³

Anlambilimle ilgili yapılmış bazı genel tarifler de şöyledir:

- *Dilin anlamını açıklayan ve dil öğelerinin anlamını inceleyen bir bilim dalıdır.*
- *Kelimelerin anlamlarını inceleyen bir bilim dalıdır.*
- *Kelimelerin ve cümlelerin anlamlarını inceleyen bir bilim dalıdır.*
- *Kelimelerin, ifadelerin ve cümlelerin anlamlarını inceleyen bir bilim dalıdır.*¹⁴

Anlambilimin konusuna gelince, sembol veya gösterge işlevi olan herhangi bir şey veya her şey onun konusunu teşkil edebilir. Anlambilim, anlamı

¹⁰ Ömer, *İlmü'd-delâle*, 23.

¹¹ Asutay, *Arap Anlambilimi*, 26-27; Teyfur, *Ebû Hâtîm er-Râzî*, 8; Aksan, *Anlambilim*, 18.

¹² Ömer, *İlmü'd-delâle*, 11; ed-Dâye, *İlmü'd-delâleti'l-Arabîyyu*, 6; Teyfur, *Ebû Hâtîm er-Râzî*, 4; Asutay, *Arap Anlambilimi*, 35; John Lyons, *Kuramsal Dilbilime Giriş*, Türkçesi: Ahmet Kocaman, (Ankara: TDK Yayınları, 1983), 9.

¹³ Leonard Bloomfield, *Language*, (Londra: University Books, 1970), 139.

¹⁴ Asutay, *Arap Anlambilimi*, 35.

inceleyen bir alan olduğu için genelde, kelimeler, deyimler, işaretler ve semboller gibi göstergeler üzerinde yoğunlaşır.¹⁵ Bunun yanında dilbilimciler, anlambilimi yorumlarken başvurdukları, *gösterge*, *tasavvur*, *davranışçılık*, *bağlam* gibi bazı belli başlı nazariyeler de bulunmaktadır.¹⁶

Arap anlambilimi: yukarıda zikredilen anlambilim hakkındaki genel bilgilerden sonra Arap anlambiliminden de bahsetmek isabetli olacaktır. Burada anlambilimin Doğudaki yani daha çok Arap dünyasındaki durumu amaçlanmaktadır. Arap dilbilimciler, İslam'ın ilk dönemlerinde modern anlambilimin kapsamında karşımıza çıkan birçok konuyu erken dönemlerde "*delâlet*" kavramı altında irdelenmişlerdir. Bu bilginlerin esas gayreti, Kur'ân ve hadisi doğru anlamaya yönelik olması hasebiyle delâlet, dilbilimin yanı sıra fıkıh, kelâm, tefsir, usûl, belâgat ve tenkit gibi ilimlerin de üzerine çalışmalar yaptığı bir konu olmuştur.¹⁷ Ardından modern anlambilim sözlüklerine benzer "*iştikâk*" esasına dayanan sözlükler yazılmıştır. İştikâka önem veren dil âlimlerinin Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve onun metodunu benimseyen diğer âlimlerin kullandığı "kalb" yönteminden etkilendiği söylenebilir. Bununla birlikte el-Câhiz (ö. 255/869), eserlerinde dilin ortaya çıkışı ve kullanımı gibi dilbilim kapsamındaki meseleleri incelemiştir. İslâm'ın gelişiyse bazı kelimelerde ortaya çıkan anlam değişimleri ve kazandığı yeni anlamları araştırmıştır.¹⁸

İbn Düreyd (ö. 321/933) de, kelimelerin köklerini veya türediği kökleri araştırma anlamına gelen "*el-İştikâk*" adında bir kitap telif etmiştir. O, eserinde kabile ve bölge isimlerinden bazılarını zikretmiş ve isimlerini gerekçelendirmiştir. ez-Zeccâî (ö. 337/949) ise *İştikâku Esmâ'illâh* (*Şerhu Esmâ'illâh*) olarak bilinen eserinde modern anlambilim sözlüklerine benzer "*iştikâk*" esasına dayanan eserini yazmış ve burada isimlerin anlamlarını incelemiştir. Bu eser,

¹⁵ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 11.

¹⁶ Mahmûd es-Sa'rân, *İlmu'l-luğa: mukaddime lil-kâri'il-Arabî*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1999), 239; Ahmet Cevizci, "John Lock ", *Felsefe Sözlüğü*, (Ankara: Ekin Yayınları, 1996), 441; Menkûr Abdulcelîl, *İlmu'd-delâle - usûluhu ve mebâhisuhu fi't-turâsi'l-Arabî*, (Dimâşk: İttihâdu Kuttâbi'l-Arab, 2001), 85; Ömer, *İlmu'd-delâle*, 54, 57, 59, 68.

¹⁷ Çazî Muhtâr Tuleymât, *Fî ilmi'l-luğa*, (Dimâşk: Dâru Talas, 2000), 204; Asutay, *Arap Anlambilimi*, 27.

¹⁸ Taceddin Uzun, "el-Câhiz ve İlmu'l-Luğadaki (Dilbilimdeki) Yeri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, (2000), 102.

Esmâ-i hüsnâ üzerine dil, etimoloji, anlambilim, tevil ve tefsir açıklamalarını kapsayan bir eserdir. Eserin sonunda isim ile sıfat arasındaki farkın olduğuna ve etimolojiye dair bir bölüm de yer almaktadır.¹⁹

Ahmed b. Fâris'in (ö. 395/1004) *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa* adlı eseri de anlamlarla ilgili çalışmaya iyi bir örnek teşkil etmektedir. O, lafızlar ve sahip oldukları anlamları arasındaki ilişkiyi ele almıştır.²⁰ Yine, mecaz ve hakikat yönlerini araştıran ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Esâsu'l-belâğa* adlı kitabını, günümüzde dilbilim alanına karşılık olarak kullanılan fıkhu'l-luğa kapsamında kaleme alınmış İbn Fâris'in *es-Sâhibî fi fıkhi'l-luğati'l-Arabiyye ve suneni'l-Arabi fi kelâmihâ* sını ve es-Se'âlibî'nin (ö. 430/1038) *Fıkhu'l-luğa ve sirru'l-Arabiyye*'sini de zikredebiliriz.²¹ Klasik Arapçada bu eserler gibi, anlambilime dair konuları içinde barındıran çok sayıda eser bulunmaktadır. Örneğin felsefe ve mantık alanında şöhret bulmuş önder İslam âlimlerinden biri olan Fârâbî (ö. 339/950), ihtisaslaştığı alanların dil ilimleriyle de bağlantılı olması hasebiyle dilbilim alanındaki görüşleri de önem arz etmektedir. O, lafızlara oldukça önem vermiş ve hatta "*İlmu'l-elfâz*" (علم الألفاظ) kavramını kullanmıştır. Ayrıca o, göstergesi/anlamı olan lafızları müfret (kelime) ve mürekkep (cümle) olmak üzere iki kısma ayırarak her birinin işaret ettiği anlamları olduğunu belirtmiştir.²²

İbn Haldûn (ö. 808/1406) da dolaylı olarak bazı konuların içinde anlamlarla ilgili yorumlarda bulunduğunu görüyoruz. O, şöyle der; "*Bil ki, yazı, söz ve konuşmayı açıklamaktır. Söz ve konuşma da, insanın zihnindekilerini anlamlara dökecek beyan etmesidir. Hem yazının hem de konuşmanın veya sözün anlamı açık ve anlaşılır olması gerekir.*" İbn Haldûn, insanın zihninde bulunan anlamlarla yazı ve lafızlar arasındaki ilişkiyi üç kısma ayırarak açıklıyor:

¹⁹ İsmail Ekinci, *Güncel Dil ve Edebiyat Araştırmaları, Bölüm Adı: (Üç Cümle ve Arap Dilindeki Yeri)*, (İstanbul: Akademisyen Yayınevi, 2020) s. 166, İsmail Ekinci, *Kitâbu'l-Cumeli fi'n-Nahv ve Netâicu'l-Fikeri fi'n-Nahv Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (40), 319-331.

²⁰ İbrahim Enîs, *Delâletu'l-elfâz*, (Kahire: Mektebetu'l-Anglo el-Mısıriyye, 1993), 66-67.

²¹ Mahmut Kafes, "İbn Fâris'in es-Sâhibî fi fıkhi'l-luga ve Seâlibî'nin fıkhu'l-luga ve sirru'l-Arabiyye Adlı Eserlerinin İçerik ve Metod Yönünden Karşılaştırılması", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası* 12, (2008), 72; Asutay, *Arap Anlambilimi*, 27.

²² Abdulcelîl, *İlmu'd-delâle*, 28-31; Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türki, *İhsâ'ul-ulûm*, (Beyrut: Merkezu'l-İnmâ el-Kavmi, 1991), 9-13.

- Herhangi bir lafzı gösteren yazı,
- İnsanın zihnindeki anlamları gösteren lafız,
- Dış dünyaya yansıyan anlamlar.²³

Anlamla ilgili modern dilbilimcilerinin ele aldığı bazı konulara erken dönemlerde değinen bir diğer Arap dil bilgini de el-Curcânî (ö. 816/1413)'dir. O, anlamın köklü kültürden ortaya çıktığını söylemiş ve tarifiyle ilgili şöyle demiştir: “Anlam, başka bir şeyin bilinmesini gerektiren şeydir. Birinci şey, gösteren/gösterge, ikinci şey ise gösterilen/anlamdır.”²⁴ el-Curcânî, burada lafız yerine şeyden bahsetmektedir. Yani burada simgelerden söz ederek, dilbilimin bir dalı olan semiyoloji ilmine de değinmiş olmaktadır.

Son dönemlerde Arap dünyasındaki anlambilim çalışmalarının da azımsanmayacak kadar çok olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce de değindiğimiz gibi Arapçada anlambilimi ifade etmek için “İlmü'd-delâle” (علم الدلالة) kavramının kullanılması çoğu Arap dilbilimcisi tarafından uygun görülmüştür.²⁵ Modern Arap dilcilerin anlambilimle ilgili yaptığı araştırmalar, kelime ve anlam ile kelimeyle anlam arasındaki ilişkinin dışına pek çıkmamıştır.²⁶ Günümüzde semantik kavramının Arapça karşılığı olan “İlmü'd-delâle” adıyla kaleme alınan çalışmalarda, Arap anlambilimi konuları incelenmiştir.²⁷ Modern Arap dünyasında anlambilim konularını araştıran ve irdeleyen bazı önemli dil bilgileri ile eserlerini aşağıdaki şekilde zikredebiliriz:

a. İbrahim Enîs (1906-1977): O, “Delâletü'l-elfâz” (Mısır 1958) adlı eserinde lafızların anlamlarıyla beraber ortaya çıkışını ve gösterdiği kalıpsal değişimlerini incelemiştir. Onun anlambilimin konularını doğrudan veya dolaylı olarak ele alan bazı çalışmaları şunlardır:

- “el-Esvâtu'l-lugaviyye” (Mısır ?)
- “Mustakbelu'l-lugati'l-Arabiyeti'l-muşteraka” (Mısır 1956).

²³ Abdulcelîl, *İlmü'd-delâle*, 35, 36.

²⁴ Abdulcelîl, *İlmü'd-delâle*, 38.

²⁵ ed-Dâye, *İlmü'd-delâleti'l-Arabiiyyu*, 9; Asutay, *Arap Anlambilimi*, 39.

²⁶ Muhammed Hüseyin es-Sağır, *Tatavvuru'l-bahsi'd-delâlî*, (Beyrut: Dâru'l-Muerrihi'l-Arabî, 1999), 21.

²⁷ Teyfur, Ebû Hâtim er-Râzi, 28.

- "Fi'l-lehecâti'l-Arabiyye" (Kahire 2003)²⁸

b. Ahmet Muhtar Ömer (1933-2003): O, "İlmu'd-delâle" (Kahire 1982) adında müstakil bir eser yazarak, doğrudan anlambilim konularını detaylı bir şekilde irdeleyen önemli Arap dilbilimcilerin başında gelir. O, eserinde anlambilimi ele alırken klasik kaynaklardan da yararlanmayı ihmal etmemiştir. Ahmet Muhtar'a göre anlambilim, hem kelimelerin hem de cümlelerin anlamlarını inceleyen bir bilim dalıdır.²⁹ Anlambilim konularını da içinde barındıran diğer birkaç eserini de şöyle zikredebiliriz:

- "el-Bahsu'l-lugavînde'l-Arab" (Mısır 1974)

- "Medhal ilâ ilmi'l-luğa" (Kahire 1997)

- "Esmâu'llâhi'l-hüsnâ" (Mısır 2000)

c. Fâyiz ed-Dâye (d. 1947): O, anlambilim alanını detaylı bir şekilde ele almak için "İlmu'd-delâleti'l-Arabiyyu; en-nazariyye ve't-tatbîk" (Beyrut-1985) adlı kitabını kaleme almıştır. Eserinde, Arapçanın anlambilim konularını modern tarzda incelemeye çalışmıştır. O, eserinde genel olarak anlambilimini anlatmış ve ardından Arap anlambilimi hakkında detaylı bilgiler vermiştir.³⁰

Anlambilim alanında eser kaleme alan diğer bazı modern Arap dilbilimciler ve eserlerini aşağıdaki şekilde verebiliriz:

- Abdülkâdir Ebû Şerîfe: "İlmu'd-delâle ve'l-mu'cemu'l-Arabî", (Umman 1989).

- Fethullâh Ahmed Süleymân: "Medhal ilâ ilmi'd-delâle", (Kahire 1991).

- Ahmed Naîm el-Kerâyn: "İlmu'd-delâle beyne'n-nazar ve't-tatbîk", (Beyrut 1993).

- Âdil Fâhûrî, "İlmu'd-delâle inde'l-Arab", (Beyrut 1994).

- Abdülkerim Muhammed Hasan Cebel: "Fî ilmi'd-delâle", (Mısır 1997).

²⁸ Seyyid Ahmed el-Mahzencî, İbrahim Enis: hayâtuhû ve a'mâluhû, (Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ li's-Sekâfe, 2002), 7-9.

²⁹ Ömer, İlmu'd-delâle, 5-7.

³⁰ ed-Dâye, İlmu'd-delâleti'l-Arabiyyu, 5-6.

- Abdolvâhid Hasan eş-Şeyh: “*el-Alâkâtu’d-delâliyye*”, (İskenderiye 1999).
- Muhammed Hüseyin Ali es-Sağîr: “*Tatavvuru’l-bahsi’d-delâlî*”, (Beirut 1999).
- Menkûr Abdulcelîl: “*İlmu’d-delâle: usûluhu ve mebahisuhu fi’t-turâsi’l-Arabî*”, (Dimaşk 2001).
- Muhammed Ali el-Hûlî: “*İlmu’d-delâle (İlmu’l-m’anâ)*”, (Ürdün 2001).
- Matharî Safiyye: “*ed-Delâletü’l-ihâiyye fi’s-sîğati’l-ifrâdiyye*”, (Dimaşk 2003).
- Abdülkâdir Sellâmî: “*İlmu’d-delâle fi’l-mu’cemi’l-Arabî*”, (Umman 2007).
- Üde Halil Ebû Üde: “*et-Tatavvur’d-delâlî*”, (Ürdün 2009).

Yukarıda zikredilen müellif ve eserlerine bakıldığında, anlambilim çalışmalarının modern Arap dünyasında da önemli ölçüde ele alındığı ifade edilebilir.

4. Ahmet Muhtar Ömer’in “İlmu’d-delâle” Adlı Eseri

Modern Arap anlambilim alanında önemli bir yere sahip olan ve “*İlmu’d-delâle*” (علم الدلالة) adlı eserini kaleme alan Ahmet Muhtar Ömer, bu eserini neden yazdığını anlatırken şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Bizim, anlambilimin bir bilim dalı olduğunu veya onun önemini anlatmamıza gerek yoktur. Çünkü okur, kitabımızdaki konuları okuduğunda zaten bu alanın önemini kendiliğinden fark edecektir. Fakat biz, bazen göz ardı edilen ve temel sorun olan “*anlam*” gerçeğine değinmek istiyoruz.” Ona göre, dilin asıl gerçeği sadece ve sadece anlamla anlaşılabilir. Ahmet Muhtar, eserin yazılma sebebi olarak, anlambilimin felsefe, mantık, psikoloji gibi dallarla irtibatlandırmadan doğrudan dilsel yönde inceleme ve araştırma yapıldığını söylemektedir. Yazar, eserinde anlambilimin tarifini, tarihini, önemli bazı tartışmalı konularını ve nazariyelerini modern dönemin ruhuna uygun ve muhtasar bir şekilde anlatarak okurların hizmetine sunmayı hedeflemiştir. O, kitabında anlambilimi ele alırken geçmişte Arapça eserlerde değinilmiş bilgi ve araştırmaları da zikretmeyi ihmal etmemiştir. Ayrıca onun, kitabına isim verirken de, içeriğine ve

ele aldığı ana konuya uygun olarak "anlambilim" manasında "İlmu'd-delâle" (علم الدلالة) kavramını uygun gördüğü anlaşılmaktadır.³¹

Ahmet Muhtar'ın bu kitabı, bir mukaddime/giriş ve dört bölümden oluşmakta ve her bölümde ise, birkaç başlık bulunmaktadır. Ardından kitabın son kısmında ise, anlambilimle ilgili İngilizce-Arapça kavramlar sözlüğü, Arapça kaynaklar, yabancı kaynaklar ve kitabın fihristi (içindekileri) konulmuştur.³² Burada, kitabın muhtevasını oluşturan bu bölüm ve başlıklara tek tek kısaca göz atmak daha yararlı olacaktır:

- **Birinci bölüm:** Kitabın bu bölümü giriş ve mukaddime ile başlar, ardından alt başlıklarla devam eder;

a. *Anlambilimin tarifi:* Yazar, bu başlıkta anlambilime verilen isimleri, tarifi ve konularını ele almıştır. Ardından dilsel veya dilsel olmayan göstergenin tarifine de değinmiştir. Ayrıca o, anlambilimin sarf, nahiv gibi dil ilimleriyle ve felsefe, mantık, psikoloji gibi dilsel olmayan ilimlerle olan ilişkisine de bu başlıkta yer vermiştir.³³

b. *Tarihi bakış:* Ahmet Muhtar, bu başlıkta eski Yunan ve Hint felsefecilerinin lafız-anlam ilişkisine, anlam türlerine ve dilin ortaya çıkışına yönelik görüş ve tartışmalarına yer vermiştir. O, bu başlıkta *ğarîbu'l-kur'ân*, Kur'an'ın mecazı ve konulara göre yazılmış kitap ve sözlükler gibi eserlerden bahsederek Arapçada anlam konusunun temellerine inmeye çalışmıştır. Ayrıca Zemahşerî, İbn Cinnî, İbn Fâris gibi önemli bazı âlimlerin çalışmalarına da yer verilmiştir. Ardından 19. Yüzyıldan günümüze kadar olan dönemde, Batıdaki anlam çalışmaları da ele alınmıştır.³⁴

c. *Anlam birimi:* Bu başlıkta, Anlam birimi, anlam biriminin türleri, müfret kelime, terkip, cümle ve biçimbirim gibi konulara yer verilerek, hem İngilizceden hem de Arapçadan örneklerle açıklanmıştır.³⁵

³¹ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 5, 6, 11.

³² Ömer, *İlmu'd-delâle*, 5-297.

³³ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 11-16.

³⁴ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 17-30.

³⁵ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 31-35.

d. Anlam türleri: Burada, temel anlam, temel anlamın tarifi ve özellikleri, izâfî/ikincil anlam, izâfî anlamın tarifi ve özellikleri, üslup anlamı, imalı/anıştırmalı anlam, ses etkisi ve anlamsal etki gibi konulara yer verilmiştir.³⁶

e. Anlam kıyası/karşılaştırması: Yazar, bu başlıkta dilbilimcilerin incelemiş olduğu anlamla ilgili karşılaştırma ve kıyas çabalarını ele almıştır. Yine temel/birincil anlamın iç/psikoloji anlamlardaki karşıtısal ve ayrışık kelimelerle karşılaştırması gibi konuları da sunmaya çalışmıştır.³⁷

- **İkinci bölüm:** Bu bölümde ise, anlam incelemesinin yöntemleri konusunu ele almış ve aşağıdaki başlıklar altında vermeye çalışmıştır;

a. Gösterge ve tasavvur nazariyeleri: Bu başlıkta, Ogden ve Ricards'ın üçlü anlam (düşünce-gösterge-dış dünyadaki şey) teorisi, anlam unsurları, sözcüğün anlamı, gösterilenin/işaret edilenin türleri gibi gösterge nazariyelerine ve bu nazariyeye yönelik itirazlara yer verilmiştir. Yine aynı şekilde tasavvur nazariyesine, ortaya çıkışına ve bu nazariyeye yönelik itirazlara da değinilmiştir.³⁸

b. Davranışçılık nazariyesi: Burada, davranışçılık teorisi ve bu teorinin temellerine yer verilmiştir. Ayrıca, Bloomfield'in davranışçılık nazariyesindeki yöntemi ve bir sözcüğün anlamının açıklanması da ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, bu teoriye yönelik itirazlar ve teorinin çürütülmesi konularına da değinilmiştir.³⁹

c. Bağlam nazariyesi: Yazar, burada bağlam teorisinin yöntemi, dilin sosyal fonksiyonu, bu teorinin öncüleri, bağlamcılara göre sözcüğün anlamı, dilsel bağlam, duygusal bağlam, durumsal bağlam, kültürel bağlam, psikoloji, felsefe ve antropoloji ilminin bu yöntemdeki yeri, bağlam ile analiz yöntemi arasındaki ilişki, bağlam teorisinin öne çıkan özellikleri ve bu teoriye yönelik itirazlar gibi konuları ele almıştır.⁴⁰

³⁶ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 36-41.

³⁷ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 42-49.

³⁸ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 54-58.

³⁹ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 59-67.

⁴⁰ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 68-78.

d. Anlam alanları nazariyesi: Bu başlıkta, anlam alanı kavramı, sözcüğün anlamı, bu teorinin temelleri, tarihi, eş anlamlı ve zıt anlamlı sözcüklerin alanı, morfolojik/sarf anlam alanı, anlam alanları sözlüğü, alanların türleri, Arapçadaki konularına göre yazılmış sözlükler, Arapçadaki çalışmalar ve modern Avrupa'daki öne çıkan çalışmalar gibi konulara yer verilmiştir.⁴¹

e. Analitik/tahlil nazariyesi: Burada, analiz dereceleri, eş adlı kelimelerin analizi, sözdizimsel/nahvi belirlilik, anlamsal belirlilik, anlamsal belirlilik teorisi, anlam alanları teorisi ile anlam analizi arasındaki ilişki, bu nazariyeye yönelik eleştiri, nazariyenin uygulamaları, anlam alanları, mecaz, eş anlam ve eş adlılık/seslilik gibi konulara değinilmiştir.⁴²

f. Diğer yöntemler: Burada ise, anlamla ilgili sınırlama/tarif çabası, anlamın açıklanması, bir şeyin özellikleri ve bilinen bir şeyin sureti/genel kapsamı gibi diğer anlam yöntemlerine değinilmiştir.⁴³

- **Üçüncü bölüm:** Yazar, bu bölümde, anlam çokluğu ve sorunlarını ele almış ve aşağıdaki başlıklar altında incelemiştir;

a. Eş adlı/eş sesli sözcük: Yazar, geçmişten günümüze kadar tartışmalara ve araştırmalara sebep olan bu konu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. O, bu başlıkta, klasik Arap âlimlerinin bu konu üzerindeki çalışmalarına ve Kur'an'da ve diğer eserlerdeki eş adlı sözcükler konusuna yer vermiştir. Ayrıca, modern dil bilginlerine göre eş adlı sözcüklerin durumu, eş adlı sözcüklerin olumlu etkileri gibi konular da bu başlıkta ele alınmıştır.⁴⁴

b. Zıt anlamlı sözcükler: Bu başlıkta, zıt anlam kavramının açıklanması ve kapsamı, Avrupa dillerinde zıt anlam olgusunun göz ardı edilmesi, el-Asmaî (ö. 216/831), İbnu'l-Enbârî (ö. 328/940), Ebu't-Tayyib el-Lugavî (ö. 351/962) gibi Arap dilbilimcilerin zıt anlamla ilgili eserleri, müfessirlerin ve dilcilerin zıt anlamla ilgili görüşleri, Kur'an'da zıt anlam ve zıt anlam olgusunun ortaya çıkış sebepleri gibi konulara değinilmiştir. Yazar, bu başlığa giriş yaparken özellikle zıt anlamın ne olduğunu şöyle vurgulamıştır; "Biz, burada modern

⁴¹ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 79-113.

⁴² Ömer, *İlmu'd-delâle*, 114-138.

⁴³ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 139-141.

⁴⁴ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 147-190.

dilcilerin anladığı şeklinde iki zıt anlamlı kelimeleri kast etmiyoruz. Aksine, klasik bir kavram olan ve tek bir kelimenin iki zıt anlamda kullanılmasını amaçlıyoruz.”⁴⁵

c. Eş anlam: Ahmet Muhtar, burada öncelikle Sibeveyhi,⁴⁶ İbn Cinnî ve er-Rummânî gibi klasik dönem dilbilimcilerinin eş anlam konusundaki tutumlarını vermeye çalışmıştır. Ardından, eş anlam olgusunun inkâr veya kabul edilmesi, kabul edenlerin delilleri, inkâr edenlerin delilleri, eş anlam örnekleri gibi konuları ele almıştır. Daha sonra ise, eş anlamın modern dilciler nezdindeki durumu, inkâr ve kabul edenlerin tartışması, tam eş anlam, benzer eş anlam, anlamsal yakınlık gibi birçok konuya da bu başlıkta değinmiştir.⁴⁷

- Dördüncü bölüm: Yazar, bu son bölümde ise, tarihsel (anlam değişmesi) ve karşıtsal (tercümedeki anlam sorunları) gibi başlıkları incelemiştir;

a. Anlam değişmesi: O, burada tarihsel anlam (bir kelimenin geçmişten beri üstlendiği anlamlar) ve ihtiyacın ortaya çıkması, eski sözcüklere yeni anlamların yüklenmesi, sosyal ve kültürel gelişme, duygusal ve psikolojik durumlar, somut anlamlardan soyut anlamlara geçiş gibi anlam değişmesinin sebeplerini incelemiştir. Ardından, anlam genişlemesi ve anlam daralması gibi anlam değişmesinin farklı şekillerini de ele almıştır.⁴⁸

b. Tercümedeki anlam sorunları: Bu başlıkta ise, bir dilden başka bir dile tercüme edilecek olan sözcüğün, karşı dildeki tam karşılığının bulunmaya çalışılması, iki dilde de eş anlam gibi görünen fakat anlam alanının farklılığı, bir sözcüğün anlamının diğer dildeki karşılığına göre daha geniş olması ve bir sözcüğün karşı dildeki sözcüğe nispetle eş adlı olarak kullanılması gibi temel tercüme sorunlarına değinilmiştir.⁴⁹

Ahmet Muhtar Ömer, anlambilim konularını ele aldıktan sonra kitabın son kısmında anlambilimle ilgili öne çıkan kavramları İngilizce ve Arapça vererek adeta bir kavram sözlüğü niteliğinde çalışma ortaya koymuştur. Ar-

⁴⁵ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 191-214.

⁴⁶ Sibeveyhi'nin el-Kisâî ile olan meşhur münazarası için bk. Ramazan Doğanay, *Peygamber Yurduunun Misafirleri ve Hadis*, (Bursâ: Emin Yayınları, 2022), 31.

⁴⁷ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 215-231.

⁴⁸ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 235-250.

⁴⁹ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 251-271.

dından yararlandığı Arapça ve yabancı kaynakları verdikten sonra bir fihrist ile kitabını sonlandırmıştır.⁵⁰

“İlmü’ d-delâle” kitabının muhtevası ve ele alınan konuların, Arap anlam-bilim alanındaki temel ve güncel tartışmaların neredeyse tamamının incelenmesi, eserin modern Arap dünyasındaki yerini açıkça ortaya koymakla birlikte, kitabın yazarı Ahmet Muhtar Ömer’in anlambilimle ilgili konulara olan hâkimiyetini de gözler önüne serdiğini rahatlıkla ifade edebiliriz.

4.1. Ahmet Muhtar’ın Eserde Anlambilimle İlgili Öne Çıkan Görüşleri

Ahmet Muhtar Ömer, “İlmü’ d-delâle” kitabında anlambilimle ilgili temel ve güncel konuları incelemiş ve birçok yerde kendi düşünce ve görüşlerini de dile getirmiştir. Anlambilim, dilbilimin bir dalı olarak kabul edildiğinden anlamı, zihindeki tasavvurunu ve onun karşılığı olan lafzı incelemektedir. Ahmet Muhtar da, anlam üzerinde çalışırken, onu dil kapsamında değerlendirmeyi tercih etmiştir. Burada, Ahmet Muhtar’ın eserde ele aldığı konularla ilgili öne çıkan görüşlerine kısaca yer verilecektir:

a. *Anlambilim kavramı, tarifi ve konusu:* Ona göre anlam (anlambilim), anlam incelemesi veya anlamı inceleyen bilimdir. O, anlambilimi dilbilimin bir dalı olarak kabul ederek, daha geniş bir tarifile şöyle der: “Anlambilim dalı, göstergenin anlam yüklenebilmesini sağlayan gerekli şartların incelenmesidir.” Ahmet Muhtar, anlambilim konularını ele alırken özellikle dilbilimsel olarak anlam üzerinde durmaya çalışmıştır. Ona göre anlamın dildeki değeri inkâr edilemez ve anlam olmadan bir dil düşünülemez. Çünkü anlam, gösterge yoluyla ister konuşulan isterse de, konuşulmayan olsun fark etmeden birçok anlamı içerebilmektedir. Örneğin konuşulmamış olsa bile, kırmızı renk, çekinme/mahcubiyet ifade ederken, sarı renk de, korku/ürkmek anlamı bildirmektedir. Yine trafik lambalarından yeşil renk/ışık, geçiş izni verme anlamına gelirken, kırmızı renk/ışık ise, durma ve geçmeme anlamını içermektedir. Yazara göre, dilbilimin iletişim yolları, dil öğretimi ve çeviri gibi birçok uygulama alanında anlamın rolü oldukça büyüktür. O, yukarıdaki anlambilimin tarifinden yola çıkarak, gösterge veya işaret fonksiyonunu yerine getiren her şeyi, anlambilimin konusu olarak görmektedir. Çünkü göstergeler, kelime ve

⁵⁰ Ömer, *İlmü’ d-delâle*, 272-289.

cümleler olabildiği gibi, yol üzerinde konulmuş işaretler veya el ve baş ile yapılan işaretler de olabilmektedir.⁵¹

b. anlambilimin dilbilim ve diğer ilimlerle olan ilişkisi: Anlambilim, sadece dilbilimcilerin değil, felsefe, mantık, psikoloji, sosyoloji gibi birçok alanın alimleri tarafından da üzerinde durulan bir konudur. Dilbilimin bir alanı olarak, ses, sarf ve nahiv ilimleriyle sıkı bir ilişkisi söz konusudur. Yazar, seslerin lafızların anlamlarındaki etkisinden bahsederken Yusuf suresi 74-75. ayetlerinden örnekler vermiştir. O, kelimelerin seslerindeki vurgunun anlamlardaki değişikliklere etki yapabileceğini göstermiştir. Sarf yönünden de bir kelimenin sözlükteki temel yapısı ile tam olarak anlamı yansıtamaz. Örneğin, (استغفر) kelimesine sözlükten bakılacak olursa kök harflerinden oluşan (غفر) kelimesinin anlamıyla açıklamak yanlış olur. O yüzden bu kelimenin (ا س ت) harflerinin ilave edilmesiyle ortaya çıkan (استغفر) kalıbındaki talep bildiren anlamına bakmak gerekir.

Yazar, sarfla ilgili örneği verdikten sonra nahvin anlamlara olan etkisi hakkında da “bir cümle içerisinde kelimelerin yer değişmesi gibi durumlarda mutlaka cümledeki anlam değişikliğine de sebep olmaktadır. Örneğin köpek kediyi kovaladı veya kediyi köpek kovaladı gibi yer değişikliği anlama da etki yapmaktadır. Aynı şekilde benzer cümlelerin de her ne kadar aynı kelimelerden oluşsa da içindeki kelimelerin yer değişmesi sonucu anlamlar da değişmektedir.” der. Ona göre, tek tek sözcüklerin anlamları olsa bile nahvi kurallara uygun ve birbiriyle ilişkili şekilde cümle kurulmadığı zaman yine bir anlam ifade etmez (“düşünceler renksiz sınırlı uyuyor” gibi).⁵²

Ahmet Muhtar, anlambilimin dilbilim dışında felsefe ve mantıkla da çok iç içe olduğunu zikretmektedir. Hatta eskiden anlambilim felsefenin içinde değerlendirilirken daha sonra tedrici olarak dilbilim alanına dâhil olmuştur. Felsefe ilimleri arasında yer alan psikolojiyle de anlambilimin ilişkisi bulunmaktadır. Psikoloji dilin özünü inceleyerek insanların kelimeleri anlama kapasitelerini araştırmaktadır. Ayrıca psikoloji, dil edinme ve dil öğrenmenin

⁵¹ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 11, 12.

⁵² Ömer, *İlmu'd-delâle*, 13, 14.

nasıl olacağını da belirlemeye çalışmaktadır. Anlambilimin insanların bilgi, örf ve adetleriyle de ilgili olduğundan sosyoloji ilmiyle de bağlantılıdır.⁵³

c. *Anlam türleri*: Yazar, anlamın en önemli beş türünden bahsetmiştir. Birincisi temel anlam, yani dildeki bir sözcüğün iletişimde ilk olarak esas alındığı anlamdır. İkincisi izafi/ikincil anlam, yani bir sözcüğün temel anlamının yanında işaret ettiği diğer bir anlama sahip olmasıdır. Örneğin "Yahudi" kelimesi ilk anlam olarak Yahudilik dinine müntesip biri olarak anlam verirken, ikincil anlam olarak ise, halk arasında cimrilik, hile ve kandırma anlamlarını da içermektedir. Üçüncüsü üslupsal anlam, yani sosyal ve coğrafi konum ve duruma göre bir sözcüğün sahip olduğu anlamdır. Örneğin dede ve baba kelimeleri temelde aynı anlamı taşıyalar da yer ve duruma göre kullanıldıkları anlam farklıdır. Dördüncüsü psikolojik/kişisel anlam, yani kişilerin kendilerine özgü kast ettikleri anlamdır. Burada bir sözcük, onu konuşan kişiye göre farklı anlamlar da içerebilmektedir. Beşincisi ise, anımsatıcı anlam, yani bir kelimenin sesi, manası ve yapısı sebebi ile farklı anlamları çağrıştırmaya durumu söz konusudur.⁵⁴ Yazar, bu zikredilen anlam türleri konusunda Geoffrey Leech (ö. 2014) gibi dilbilimcilerden etkilendiği görülmektedir.

d. *İşaret nazariyesi*: Ahmet Muhtar, Ogden ve Richards'ın bu nazariyedeki ortaya attığı *düşünce/kaynak+gösterge/kelime+gösterilen/dış varlıktaki şey* üçlüsünü, anlamın üç farklı unsuru olarak görür. Ona göre, bu nazariyede kelimenin anlamı, kelimenin kendisi dışındaki işaret ettiği şeydir. O, bu konuda da iki görüş olduğunu söylemektedir. Birincisi, kelimenin anlamı, kelimenin işaret ettiği şeydir. İkincisi ise, kelimenin anlamı, konuşma/ifade ile anlamın işaret ettiği şey arasındaki ilişkiden ibarettir. Birinci görüş, üçgenin iki tarafını (gösterge ve işaret edilen/gösterilen) oluştururken, ikinci görüş ise, üçgenin üç tarafını da oluşturmaktadır. Yani gösterilene/işaret edilene/dış varlıktaki şeye ulaşmak için ilk basamak olan düşünce yolundan geçmektedir. İşaret edilen şey somut (masa gibi) bir varlık olduğu gibi soyut (cesaret gibi) bir varlığı da gösterebilir. Hatta işaret edilen şey, tam belirli de olmayabilir. Örneğin, kalem sözcüğü belirli bir kalemi göstermez. Çünkü kalem sözcüğü tüm kalem

⁵³ Ömer, *İlmü'd-delâle*, 15, 16.

⁵⁴ Ömer, *İlmü'd-delâle*, 36-40.

çeşitlerini de işaret edebilir. Bu nazariyeye, dil kapsamı dışında dil olgusunu incelemektedir şeklinde tenkit yöneltenler de olmuştur.⁵⁵

e. Tasavvur nazariyesi: Yazar, Bu nazariyenin bir sözcüğün anlamının belirlenmesi için konuşanın ve dinleyenin aklındaki düşüncelere yoğunlaştığını aktarmıştır. Buradaki sözcüğün anlamı, ya düşünce veya zihinde oluşan bir resimdir ya da, düşünce ile gösterge arasındaki ilişkidir. Bu nazariyeyi savunanlar, düşüncelerin tasavvurla/zihinle bağlantılı olduğunu söylemişler. Örneğin, masa dendiğinde konuşan da dinleyen de zihinlerinde masa tasavvuruna sahip olmaktadır. Konuşan da dinleyen de işte bu tasavvur sayesinde iletişim kurabilmektedir.⁵⁶ Ahmet Muhtar, işaret ve tasavvur nazariyelerinde Ogden ve Richards'ın görüşlerinden etkilenmiş ve sık sık yer vermiştir.

f. Davranışçılık nazariyesi: Bu nazariye, dilin (iletişimdeki) kullanımına yoğunlaşmaktadır. Yazar, bu nazariyenin günümüzde daha az rağbet gördüğünü zikretmektedir. O, bu nazariyenin zihindeki akıl, tasavvur ve düşünce gibi kavramlarda şüphe etmek, iç dünyadaki davranışa değil dışa yansıyan davranışa önem vermek ve irsi olarak değil de eğitim ve çevresel kazanım gibi sonradan edinilmiş davranışa önem vermek gibi birkaç şekilden bahsetmiştir. O, özellikle bu teori konusunda Bloomfield'in görüşlerine yer vermiş ve savunmuştur.⁵⁷

g. Bağlam nazariyesi: Yazar, bu nazariyede kelimenin anlamının dildeki kullanımının esas alındığını aktarmaktadır. Yani bir sözcüğün anlamı, ancak cümle içerisindeki diğer sözcüklerin anlamlarıyla birlikte ortaya çıkar. Ona göre, bu sebepten ötürü sözcüğün geldiği bağlamın ve yerinin iyice tahlil edilmesi gerekmektedir. Burada yazar, dilsel bağlam, duygusal bağlam, durumsal bağlam ve kültürel bağlam gibi bağlam türlerinin her birine örnekler vermiştir. O, yer yer Ullmann'ın (ö. 1976) görüşlerini de zikretmiştir.⁵⁸

h. Anlam alanları nazariyesi: Ahmet Muhtar, burada bir kelimenin ilişkili olduğu anlamları kapsadığını aktarmıştır. Yani bir kelimenin anlamını bilmek için ilişkili olduğu kelimelerin de anlamlarının bilinmesi gerekmektedir. Ör-

55 Ömer, *İlmu'd-delâle*, 54-56.

56 Ömer, *İlmu'd-delâle*, 58.

57 Ömer, *İlmu'd-delâle*, 59-67.

58 Ömer, *İlmu'd-delâle*, 68-78.

neğin, renk kelimesi, genel bir kavram olup, kırmızı, mavi, sarı, yeşil, beyaz gibi birçok lafzı da içine almaktadır. Yazar, bu nazariyeyi Lyons ve Ullmann'ın görüşlerine yer vererek anlatmıştır. Burada, esas olarak dil müfredatındaki kelimelerin anlam ilişkisi olduğu belirli alanlarına göre gruplandırılması ön plana çıkmaktadır. Ahmet Muhtar, günümüzdeki anlam alanlarına göre yazılmış sözlükleri klasik Arapçadaki konularına göre yazılmış sözlüklere benzetmiş ve çalışma alanlarının aynı olduğunu iddia etmiştir. Çünkü ona göre, her iki çalışma da, kavramları anlam alanlarına göre ayırma işlemini yapmaya çalışmaktadır.⁵⁹

1. *Analitik/tahlil nazariyesi*: Yazar, kelimelerin anlamlarının analiz edilme yöntemini sırasıyla şöyle açıklamıştır:

1. Her bir anlam alanındaki kelimelerin tahlili ve anlamlarıyla olan ilişkisinin açıklanması.

2. Eş adlı kelimelerin anlam çeşitliliğine ve yapısına göre tahlil edilmesi.

3. Bir anlamın tüm yönleriyle (unsurlarıyla/ parçalarıyla) tahlil edilmesi.

Ahmet Muhtar, bu nazariyeyi kendi süzgecinden geçirerek önemine atfen şöyle demiştir; "*Bu nazariyede, kelimenin anlamının, genelden özele doğru yöntemle sırasına göre tüm unsurlarının analiz edilmesidir.*" Örneğin, çocuk kelimesi, isim, canlı, insan ve erkek diye anlam belirliliği kazanır. Aynı sözcüğü kız çocuk için kullandığımızda, yine aynı şekilde isim, canlı, insan denir, fakat sonunda erkek yerine kız denerek anlam belirliliğine sahip olmuş olur. O, eserinde bu nazariyeyi geniş bir şekilde ele almış ve Jerrold Katz (ö. 2002) ile Jerry Fodor (ö. 2017)'un görüşlerine sıkça yer vermiştir.⁶⁰

j. *Anlam çokluğu*: Yazar, lafızları anlamları yönünden tek anlamlı kelimeler, eş adlı (iki ve daha fazla anlamı olan) kelimeler ve eş anlamlı (birden çok kelimenin aynı anlamı olan) kelimeler olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Özellikle anlam çokluğu sorununu ele almak için eş adlı, zıt anlamlı ve eş anlamlı kelimeler üzerinde durmuştur. O, bu konuda Ullmann'ın görüşlerinden ve ayrıca Ogden ve Richards'dan da yararlandığını dile getirmiştir. Konuya giriş

⁵⁹ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 79-80, 87, 107, 108.

⁶⁰ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 114-128.

yaparken eş anlamlı kelimelerin anlam çokluğu kapsamına girip girmediği sorununu ele almıştır. Bu konu iki şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Birincisi, eş anlamlı kelimeler, anlam çokluğuna dâhil edilmez. Çünkü zihnimizdeki anlam esastır ve o da tek olup, birkaç kelimenin aynı anlamı vermesi anlam çokluğuna girmez. İkinci değerlendirme ise, anlam ile gösterge arasında ilişki söz konusu olduğundan aynı anlamı veren göstergelerin sayısı fazla olunca anlam çokluğuna dâhil edilir. Ahmet Muhtar, Ullmann'ın da bu son görüşü benimsediğini aktarmıştır.⁶¹

Ahmet Muhtar, daha sonra sırasıyla eş adlı kelimeler, zıt anlamlı kelimele ve eş anlamlı kelimeler konularını ele almıştır. O, eş adlı kelimeler konusuna değinmiş ve önce tarihi geçmişinden günümüze kadar olan sürecini anlatmıştır. Ardından zıt anlamlı kelimeler konusuna geçmiş ve tek bir kelimenin iki zıt anlama gelmesinden bahsetmiştir. O, özellikle modern dönemde bu konunun üzerinde pek fazla durulmadığını ifade etmiştir. Zıt anlamlı kelimeleri, kabul edenlerin ve ret edenlerin görüşlerini vermeye çalışmıştır. O, zıt anlamlı kelimelerin kapsamını genişletenlerin ve daraltanların olduğunu da örnekleriyle vermiştir. Fakat kendisinin bu konulardaki görüşünü net bir şekilde açıklamamıştır. Daha sonra Kur'ân-ı Kerimde zıt anlamlı kelimeler konusuna değinmiş ve Ebû Hâtim es-Sicistânî tarafından birkaç ayette (ظ) gibi zıt anlamlı kelimelerin var olduğunu aktarmıştır. Ahmet Muhtar, Kur'ân'da zıt anlamlı kelimelerin varlığını savunmanın zaruri olduğunu da dile getirmiştir. Hatta kendisinin bizzat Kur'ân'daki zıt anlamlı kelimeleri araştırdığını ve onlarcasına rastladığını da belirtmiştir. Ardından klasik dönemde Kur'ân'da zıt anlamlı kelimeler üzerine yapılmış çalışmalardan ve o çalışmalarda tespit edilen zıt anlamlı kelimelerden bahsetmiştir.⁶²

Yazar, devamında eş anlamlı kelimeler sorununa değinmiş ve hem klasik hem de modern dönemdeki âlimlerin bu konudaki görüşlerini vermeye çalışmıştır. Yine eş anlamlı kavramını kabul edenlerin ve ret edenlerin görüşlerine de yer vermiştir. Özellikle de modern dönemdeki eş anlamlı kelimeler sorunu üzerinde detaylı bir şekilde durmuştur. O, günümüzde, anlam tarifine bağlı olarak tartışmalar önemli ölçüde arttığını ve bundan dolayı eş anlamlı

⁶¹ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 145-146, 191.

⁶² Ömer, *İlmu'd-delâle*, 191-203.

kavram, takip edilen anlam tarifi ve türüne göre neredeyse bir diltenden diğere farklılık arz ettiğini aktarmaktadır. Örneğin bu tariflerinden biri de şöyledir; "Cümlelerin gerçek değerini kaybettirmeden bir birinin yerine gelebilecek iki eş anlamlı kavramın bir dilde var olmasıdır." Ardından modern dönemdeki eş anlamlı kavramdan detaylı bir şekilde bahsetmiştir. Hatta tam eş anlam, benzer eş anlam ve yakın eş anlam gibi birçok eş anlam türüne de değinmiştir. Ahmet Muhtar, aynı zaman diliminde ve aynı dilde, cümlelerin tüm bağlamlarında bir birinin yerini tüm anlamlarıyla (temel anlam, ikincil anlam ve kişisel anlam gibi) tutacak eş anlamlı kelimelerin olmadığı görüşündedir. O, eş anlamlı kelimeleri kabul etmekle birlikte yukarıda zikredilen şekilde ve şartlarda bir eş anlamlı kelimelerin olmadığını söylemiş ve örnekler vererek hangi kelimelerin eş anlam olamayacağını da Kur'an'dan deliller getirerek ispat etmeye çalışmıştır.⁶³

k. Anlam değişmesi: Ahmet Muhtar, anlam değişmesinin kısaca tarihçesine değindikten sonra anlam değişmesinin sebepleri ve anlam değişmesinin şekilleri olmak üzere iki temel sorun üzerinde durmuştur. O, Fransız dilbilimcisi Antoine Meillet (ö. 1936)'in söylediği dilsel, tarihsel ve sosyal olmak üzere üç çeşit anlam değişmesi sebeplerini aktarmıştır. Ahmet Muhtar, buradan yola çıkarak önemli ölçüde anlam değişmesine sebep olabilecek başlıkları aşağıdaki şekilde sıralamıştır:

1. *İhtiyacın ortaya çıkması:* Yazar, dili kullananların büyük çoğunluğunun az kullanılan anlamlı eski lafızların bazılarını ya yeniden kullanmaya çalışmakta ya da, o lafızlara yeni anlamlar yüklemeye çalıştıklarını söylemektedir. O, hocası İbrahim Enis'in bu konudaki görüşlerine de yer vermiştir. İbrahim Enis'in Arapçada (الْمُدْفَعُ، الدَّبَابَةُ، السَّيَّارَةُ، الْفَاعِطَةُ، التَّلَاحُ، التَّسْجِيلُ، الْجُرَايِدُ) gibi yeni anlamlar kazanmış çok sayıda lafızların var olduğunu görüşünü aktarmıştır.

2. *Sosyal ve kültürel gelişme:* Yazar, anlam değişmesine sebep olarak zikrettiği sosyal ve kültürel gelişmenin birkaç yolla olduğunu aktarmaktadır. Birincisi, insan düşüncesinin gelişmesi sonucunda bir kelimenin tedrici olarak objektif anlamdan sübjektif anlama intikal etmesidir. İkincisi, kelimenin kendisi eski anlamı taşıya bile işaret ettiği eşya veya herhangi bir şeyin şekli değişmiş

⁶³ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 215-231.

olmasıdır. Örneğin, gemi kelimesi eskiden beri kullanılsa bile, işaret ettiği gemi eskideki gemiyle aynı şekil ve özelliklere sahip değildir. Üçüncüsü ise, farklı kültürlerle sahip bir grubun kendi kültür ve mesleklerine uygun bir şekilde lafızları kullanma konusunda ittifak etmesidir. Örneğin namaz, hac, zekât, abdest ve teyemmüm gibi dini kavramların yeni anlamlarıyla kullanılmaya başlanması gibi. Yani bu sayede genel kullanımdaki lafızların daha dar anlamdaki alanlar için kullanılmaya başlanmasıdır.

3. *Duyusal ve psikolojik durum*: Yazar, burada bazı eski kelimelerin anlamının yanlış ve kötü kabul edilmesi dolayısıyla daha yumuşak anlamlara kayması şeklinde açıklamaktadır.

4. *Dilsel bozulma*: Buradaki anlam değişmesi ise, anlam kapalılığı, karışıklık ve iyi anlaşılama gibi durumlardan ötürü dilde bozulma meydana gelmekte ve böylece bu kelimeler mecaz yoluyla yakın anlamlarında veya benzer anlamlarında kullanılmaya başlamasıdır. Yani kullanılan bir kelimenin yerine ona yakın veya benzer anlamdaki başka bir kelimenin kullanılmaya başlanması gibi.

5. *Mecâzî anlama geçiş*: Burada ise, bir kelimenin asli manasından zamanla mecâzî anlama geçmesidir. Bir müddet iki anlamı da taşısa zamanla tamamen mecâzî anlamda kullanılmaya devam etmektedir.

6. *Yenilik*: Buradaki anlam değişmesi ise, ya edebiyatçı veya şair gibi sanat ehlinin zihnindeki kelimenin anlamını açıklamak için yeni anlam katması, ya da dil akademisi veya bilim temsilcileri tarafından belirli bir düşünce için kullandıkları kavramlar veya eski kelimeleri icat ettikleri yeni anlamlarıyla kullanmaları şeklinde gerçekleşmektedir.⁶⁴

Ahmet Muhtar, anlam değişmesinin sebeplerini anlattıktan sonra esas uygulama alanı olan anlam değişmesinin şekillerinden bahsetmeyi uygun görmüştür. O, anlam değişmesinin birçok şekli olduğunu zikretmiş ve genel olarak öne çıkan anlam değişmesi şekillerinden bazılarını şöyle sıralamıştır:

1. *Anlam genişlemesi*: Yazar, buradaki anlam değişmesinin bir kelimenin alanının genişlemesi veya bir kelimenin işaret ettiği anlam sayısının artması

⁶⁴ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 235-242.

şeklinde gerçekleştiğini aktarmıştır. O, hocası İbrahim Enis'in her ne kadar bu işleme anlam genellemesi dese bile, anlam genişlemesi kavramını kullanmayı uygun görmüştür. Örneğin, resim çizilmiş bir tabloya (صورة) kelimesi kullanılırken, şimdi ise tüm fotoğraf türleri için kullanılmaktadır.

2. *Anlam daralması*: Ahmet Muhtar, buradaki anlam değişmesi için hocasının kullandığı anlamın tahsisi kavramına karşılık olarak anlam daralması kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Bu işlem ise, herhangi bir kelimenin anlamının daraltılması veya genel manadan özel ve kısa manaya indirgenmesi şeklinde olmaktadır. Örneğin, (حرامی) kelimesi gerçekte haram genel anlamında iken, sonraları hırsızlar için dar anlamda kullanılmaya başlanmıştır.

3. *Anlam geçişi/aktarması*: Buradaki anlam değişmesi, iki eşit düzeyde anlamı olan kelimelerden birinin kullanılmasıdır. Örneğin, (تَدْبِي) "göğüs" kelimesinin yerine aynı anlamdaki (صَدْر) kelimesinin kullanılması gibi. Bunun gibi (الأَصْمُ) "sağır" kelimesinin yerine (أَعْمَى الْأُدُنَيْنِ) "iki kulağı kör" anlamındaki kelimenin kullanılması da buna örnek olarak gösterilebilir.⁶⁵

1. *Tercümedeki anlam sorunları*: Ahmet Muhtar Ömer, kitabının son başlığında tercümede ortaya çıkan anlam sorunlarına değinmeyi ihmal etmemiştir. Ona göre, buradaki en temel sorun, bir dili tercüme ederken bir kelimenin tam karşılığını karşı dilden bulmaya çalışmaktır. Hâlbuki iki dilin sosyal-kültürel durumu, mecazları ve kullanım alanları farklı olabilmektedir. Bu sebeple birbir kelimenin aynısını bulup tercüme etmek yanlıştır ve mümkün değildir. Aristo ise, bir dili tercüme ederken karşı dildeki ona denk gelen bir kelimeyi bulmanın mümkün olduğunu söylemiştir. Yani aynısı olmasa da onun yerini tutabilecek eş anlamlı kelime kullanılabilir. Bu konuda modern dönem dilcileri Aristo'nun görüşünden farklı düşünmektedir. Yazar, tercümedeki temel anlam sorunlarından önemli gördüklerini aşağıdaki şekilde sıralayarak anlatmıştır:

1. *İki dildeki eş anlamlı görünen iki kelimenin anlam alanlarının farklı olması*: Burada, bir dildeki kelimenin anlamının karşı dildeki kelimenin anlamından

⁶⁵ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 243-249.

daha geniş olması veya karşı dildeki kelimenin sadece tek anlama sahip olmasıdır.

2. *İki dildeki eş anlamlı görünen iki kelimenin kullanım alanlarının ve bağlamlarının farklı olması:* Örneğin, (فقر) kelimesi, gerçek anlamda muhtaç olarak kullanıldığı gibi birçok anlam ve bağlamda da kullanılabilir. Burada önemli olan iki dilde de bir kelimenin bağlamdaki kullanım durumunu göz ardı etmemektir.

3. *Mecâzî kullanım alanları:* İki dildeki eş anlamlı iki kelimenin mecâzî kullanım alanları farklı olduğundan tercümeyle bunu yansıtmak yanlış olabilir. Örneğin, İngilizcedeki (soup) “çorba” kelimesinin Arapçadaki karşılığı (الحساء) kelimesidir. Fakat İngilizcede ayrıca bu kelimenin mecâzî olarak “zor duruma veya sıkıntıya düşmek” anlamı da bulunmaktadır.

4. *Kelimelerin sınıflandırmalarının farklı olması:* İngilizcedeki sıcaklık ve renklerin sınıflandırılması Arapçadaki ile aynı olmaması gibi. Örneğin, İngilizcede (cool) veya (frigid) serin/soğuk anlamlarındaki kelimelerin Arapçadaki karşılığını (البارد) ve (القاتر) kelimeleri olarak verdiğimiz takdirde tam olarak karşılamış olur muyuz? İngilizcedeki cool ve frigid kelimeleri tam olarak eş anlamlı mıdır? Bunun gibi kelimelerin önce sınıflandırmalarını (anlam alanlarını) bilmek gerekir.

5. *İfadenin nezaketle ve incelikle tercüme edilmesi:* Daha önce de değinildiği gibi, burada bir dildeki bir kelimenin söylenmesinin uygun olmayışıdır. Örneğin, Arapçada (حبلی) kelimesi hamile demek olup edebi dilde neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Onun yerine (حامل) kelimesinin kullanımı daha çok tercih edilmektedir. Bu dilin karşılığı olarak İngilizcede de aynı şekilde (pregnant) kelimesi bulunmasına rağmen edebi dilde hiç kullanılmaz. Onun yerine (expectant mother) kelimesi kullanılır.

6. *Çağrıştırma/anımsatma ve ses:* Yazar, bu konudaki anlam sorununun iki sebepten dolayı geleneksel sözlüklerle çözülemeyeceğini ifade etmektedir. Birincisi, herhangi bir şeyin sesi ile çağrıştırdığı kelimedir. Örneğin, İngilizcede splash/fıırtı sesi, clang/çınlama sesi, tinkle/çınlama veya tınlama sesi, crash/gürültü, crack/çatlama sesi gibi kelimeler kullanılmaktadır. Arapçada

ise, صليل/şıkırtı, قرح/vurma sesi, أزيز/cızırtı, صهيل/kişneme gibi kelimeler kullanılmaktadır. İkincisi ise, sözlüklerde geçen temel anlamın esas alınmasıdır. Yani tercüme esnasında bir kelimenin izâfî anlamı, çağrıştırmacı/anımsatıcı anlamı, üslupsal anlamı ve kişisel anlamı ihmal edilebilir veya hangi anlamda olduğu kesin bir şekilde belirlenmesi zorlaşmaktadır.

7. İki dildeki kültürel aşinalıkların farklı olması: Burada, iki dildeki kültürel aşinalıkların dildeki kelimelere de yansımalarıdır. Örneğin, İngilizcedeki (*Wife*) "eş" anlamındaki kelimenin modern Arapça karşılığı tek bir kelime ile tercüme edilemez. Eğer konuşan kişi kendi eşinden bahsediyor ise (مَرَاتِي، زَوْجَتِي، الْمَرَاةُ،) gibi birçok kelime ile ifade edilmektedir. Eğer konuşan başkasından bahsediyor ise, (... حرمه، زوجته، عقيلته،) gibi birçok kelime ile karşılanabilmektedir.⁶⁶

4.2. Eserin Modern Arap Anlambilim Çalışmalarına Katkısı

Ahmet Muhtar Ömer'in "İlmu'd-delâle" adlı kitabını inceleyip, içindeki anlambilimle ilgili önemli bilgi ve görüşlere yer verdikten sonra çağdaş çalışmalara olan etki veya katkısından bahsetmek, eserin anlambilim alanındaki yerini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Son zamanlarda Arap dünyasında, anlambilim anlamına gelen *İlmu'd-delâle* veya buna benzer farklı isimlerde çok sayıda kitap kaleme alınmıştır. Araştırmamız sonucunda bu eserlerden bazılarının Ahmet Muhtar'ın eserinden ve görüşlerinden sıkça yararlandıklarına şahit olduk. Temel konumuzdan fazla uzaklaşmamak adına eserden yapılan alıntı veya yorumların konusuna veya bilgisine değinmeden, yararlanan kişi ve eserini vermekle yetineceğiz. Ahmet Muhtar'ın "İlmu'd-Delâle" adlı kitabından yararlanan eserleri aşağıdaki şekilde verebiliriz:

- Abdülkerim Muhammed Hasan Cebel: *Fî ilmi'd-delâle*, (Mısır 1997), 85, 105, 106, 118, 233, 240...

- Abdolvâhid Hasan eş-Şeyh: *el-Alâkâtu'd-delâliyye*, (İskenderiye 1999), 7, 8, 9, 13, 16, 21, 22, 24, 25, 29, 39, 41, 46...

- Menkûr Abdulcelîl: *İlmu'd-delâle usûluhû ve mebâhisuhû fi't-turâsi'l-Arabî*, (Dimâşk 2001), 14, 57, 64, 71, 187...

⁶⁶ Ömer, *İlmu'd-delâle*, 251-268.

- Matharî Safiyye: *ed-Delâletü'l-ihâiyye fi's-sîğati'l-ifrâdiyye*, (Dimaşk 2003), 13, 14, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 42...

- Abdülkâdir Sellâmî: *İlmu'd-delâle fi'l-mu'cemi'l-Arabî*, (Umman 2007), 62, 103.

- Muhammed Basal, Fâtin Mahcâzî, Zeydâ Ğafar, "İlmu'd-delâle beyne'l-Arab ve'l-Ğarbiyyîne", *Tişrin Üniversitesi İlmî İnceleme ve Araştırmalar Dergisi* 23/16, (2001), 153.

- 'Alyân b. Muhammed el-Hâzimî: "İlmu'd-delâle inde'l-Arab", *Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Şeriat İlimleri ve Arap Dili ve Edebiyatları Dergisi* 15/27, (Hicrî 1434), 707, 708.

Sonuç

Çalışmada ele alınan konular, genel olarak anlambilimin özel olarak ise Arap anlambiliminin 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir bilim dalı olduğu görülmüştür. Fransız dilbilimcisi Michel Bréal, anlamla ilgili çalışmalarıyla anlambilimin bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Anlambilim, dilbilim alanında dilin lafızlarındaki anlam ilişkisine yoğunlaştığı ve felsefe, mantık ve psikoloji gibi birçok bilim dalıyla da yakından ilişkili olduğu belirlenmiştir. Anlambilimin tarifi konusunda farklı yorumlar olmasıyla beraber genel olarak "anlamı inceleyen bilim dalı" şeklinde tarifi yapılmıştır. Anlam çalışması çok eskiden beri ele alınan ve üzerinde tartışmalar yapılan bir konudur. Eski Yunan ve Hint filozofları lafız-anlam ilişkisi üzerinde görüşler belirtmişlerdir. Çalışmanın temel konularından biri olan Arap dünyasındaki anlambilim çalışmaları da oldukça eskiye dayanmaktadır. Arap anlambilimi adı altında değerlendirilebilecek birçok konu, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Halil b. Ahmed ve Câhız gibi klasik dönem dil bilginleri tarafından dilbilim kapsamında yazılmış eserlerde incelemeye tabi tutulmuştur.

Modern dönemde ise, Arap dünyasında anlambilimle ilgili çalışmaların sayısı artmaya başlamıştır. Bu çalışmalar, doğrudan anlambilim konularını incelemeye yönelik yazılmış eserlerdir. Bu eserlerden birisi de, çalışmanın temel konusunu oluşturan Ahmet Muhtar Ömer'in "İlmu'd-delâle" adıyla kaleme aldığı anlambilim kitabıdır. Ahmet Muhtar, çağdaş Arap dünyasında dilbilimin alanına giren birçok önemli ve güncel konularda çalışmalar üreten

dilbilimcilerden biridir. Onun ilmi kişiliğine baktığımızda, Arapça çalışmalarında sadece kendi memleketiyle yetinmeyip birçok Arap ülkesinde de eserler kaleme almış ve dilbilim alanında çok sayıda dilci yetiştirmeye gayret etmiştir. Özellikle anlambilimle ilgili zikri geçen eseri ile modern anlambilim konularını Arap dünyasına tanıtmaya ve canlandırmaya sebep olmuştur. Ahmet Muhtar'ın ele almış olduğu anlambilim kitabı, içerdiği konuları ve tartışmaları bakımından oldukça önemli bir eserdir. Yazar, eserinde genel olarak anlambilimin, tarifi, konusu ve konularıyla ilgili bilgiler vermiş ve güncel tartışmalara da değinmiştir. O, anlambilimin diğer ilim dallarıyla olan ilişkisini de örnekleriyle birlikte ele almıştır.

Ahmet Muhtar'ın eserindeki anlambilimle ilgili konuları incelerken, Bloomfield, Ullmann, Ogden ve Richards gibi Batı asıllı filozof ve dilbilimcilerin görüşlerine sıkça yer verdiği ve hatta etkilendiği gözlemlenmiştir. O, anlambilimin öne çıkan nazariyelerini incelemiştir. Yazar eserindeki konuları açıklarken kendi görüşlerine de yer vermiştir. Anlam değişmesinin sebepleri ve şekillerini Arapçadaki örnekleriyle anlatmaya çalışmıştır. Özellikle zıt anlam, eş anlam ve eş adlılık/eş seslilik gibi konular üzerinde durmuş ve detaylı bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. Örneğin, bir dili başka bir dile tercüme ederken, bir kelimenin yerini tam anlamıyla tutacak eş anlamlı bir kelimenin olmadığını savunmuştur. Yine zıt anlamın günümüzde sıcak/soğuk, küçük/büyük şeklinde anlaşıldığı gibi değil, bir kelimenin iki zıt anlamı içerdiği şeklinde olduğunu belirtmiştir. Onun bu eserinin, aynı zamanda çağdaş Arap anlambilim çalışmalarına da kaynaklık ettiği görülmektedir. Kısaca, "İlmu'd-delâle" kitabının muhtevası ve ele alınan konuları, Arap anlambilim alanındaki temel ve güncel tartışmaların neredeyse tamamının incelenmesi, eserin modern Arap dünyasındaki yerini açıkça ortaya koymakla birlikte, kitabın yazarı Ahmet Muhtar Ömer'in anlambilimle ilgili konulara olan hâkimiyetini de gözler önüne serdiğini rahatlıkla ifade edebiliriz.

Kaynakça

- Abdulcelîl, Menkûr. *İlmu'd-delâle - usûluhu ve mebâhisuhu fi't-turâsi'l-Arabî*. Dimâşk: İttihâdu Kuttâbî'l-Arab, 2001.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1990.

- Aksan, Doğan. *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçe Anlambilimi)*. Ankara: Engin Yayınevi, 2006.
- el-Aktaş, Sâlim Halil Abdu'l-Hâdî. *Cuhûdu Ahmet Muhtar Ömer el-Luğaviyye*. Ürdün: el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, 2007.
- el-Aktaş, Sâlim Halil Abdu'l-Hâdî. "Menheciyyetü Duktür Ahmet Muhtar Ömer fî Tashihi Lugati'l-İ'lâmiyyîne ve'l-Müsakkafîne". *Dirâsâtü'l-ulûmu'l-insâniyyeti ve'l-ictimâiyye* 43/3, (2016), 1535-1547.
- Asutay, Muhammed Mücahit. *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasâis'teki Temelleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Bloomfield, Leonard. *Language*. Londra: University Books, 1970.
- Cevizci, Ahmet. "John Lock", *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Ekin Yayınları, 1996.
- ed-Dâye, Fâyiz. *İlmu'd-delâleti'l-Arabiyyu: en-nazariyye ve't-tatbîk*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1996.
- Doğanay, Ramazan. *Peygamber Yurdunun Misafirleri ve Hadis*. Bursâ: Emin Yayınları, 2022.
- Ekinci, İsmail. *Güncel Dil ve Edebiyat Araştırmaları, Bölüm Adı: (Üç Cümel ve Arap Dilindeki Yeri)*, İstanbul: Akademisyen Yayınevi, 2020.
- Ekinci, İsmail. *Kitâbu'l-Cumeli fi'n-Nahv ve Netâicu'l-Fikeri fi'n-Nahv Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (40), 319-331.
- Enîs, İbrahim. *Delâletü'l-elfâz*. Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, 1993.
- el-Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ et-Türkî. *İhsâ'ul-ulûm*. Beyrut: Merkezu'l-İnmâ el-Kavmî, 1991.
- Hazar, Mehmet. "Türkiye Türkçesindeki Anlambilimi Bibliyografyası". *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2/1, (2013), 137-173.
- Kafes, Mahmut. "İbn Faris'in es-Sâhibi fî Fıkhı'l-Luga ve Seâlibî'nin Fıkhı'l-Luga ve Sırru'l-Arabiyye Adlı Eserlerinin İçerik ve Metod Yönünden

Karşılaştırılması". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası* 12, (2008), 71-94.

Lyons, John. *Kuramsal Dilbilime Giriş*. Türkçesi: Ahmet Kocaman, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.

el-Mahzencî, Seyyid Ahmed. *İbrahim Enis: hayâtuhû ve a'mâluhû*. Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ li's-Sekâfe, 2002.

Ömer, Ahmed Muhtâr. *İlmu'd-delâle*. Kahire: Âlemu'l-Kutub, 1998.

es-Sağîr, Muhammed Hüseyin. *Tatavvuru'l-bahsi'd-delâlî*. Beyrut: Dâru'l-Muerrihi'l-Arabî, 1999.

es-Sa'rân, Mahmûd. *İlmul-luğa: mukaddime lil-kâri'il-Arabî*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1999.

Seber, Abdulkерim. "Semantik-Delalet Kavramlarının Mukayesesi ve Anlambilim Kavramının Muhtevasının Tespiti". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2, (2013), 97-130.

es-Serî Abdulazîz - el-Hekvâtî Mâcid. *Âşıku'l-luğati'l-'Arabiyye*. Kuveyt: Müessesetu Câizeti Abdilazîz Suûd el-Bâbtîn li'l-İbdâi's-Şi'riyyi, 2004.

Teyfur, Mansur. *Ebû Hâtim er-Râzî ve Kitâbu'z-Zîne Adlı Eserinin Arap Anlambilimindeki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Tuleymât, Gâzî Muhtâr. *Fî 'ilmi'l-luğa*. Dimaşk: Dâru Talas, 2000.

Uysal, Halil. *Ahmet Muhtar Ömer'in Arap Sözlükbilimindeki Yeri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Uzun, Taceddin. "el-Câhız ve İlmu'l-Luğadaki (Dilbilimdeki) Yeri". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, (2000), 89-118.